आ० नि० सं० महावि० रहीमपुर, खगड़िया।

दिनाङ्क - 12.7.2020

शास्त्री प्रथम खण्ड (साहित्य)

शास्त्री प्रथम वर्ष (साहित्य प्रतिष्ठा)

अनिवार्य प्रथम पत्र (व्याकरण)

विषय → <u>उत्तर कृदन्त प्रकरणम्</u>

" ~~[struck]~~ →

"एरच् → इवर्णान्तादच्। चयः। जयः।

"ऋदोरप् → ऋवर्णान्तादुवर्णान्ताच्चाऽप्। करः। गरः। यवः। लवः। स्तवः। पवः। चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः शरीरम्। 'चयनं' चीयतेऽसौ' वा चयः। जयनं जयः इत्यादि। प्रतिष्ठन्ते धान्यादिकमत्र अनेनेति वा प्रस्थः परिमाण-भेदः। प्रतिष्ठन्ते जना अत्रेति विग्रहे प्रस्थो ज्ञेयः। अत्राधिकरणे कः। आलोपादि।

"ऋदोरप्" → ऋवर्णान्तादुवर्णान्ताच्चाऽप्। करः। गरः। यवः लवः। स्तवः। पवः।

"घञर्थे कविधानम्" - प्रस्थः। विघ्नः।

'विघ्नः' → विघ्नन्तीति मनांस्यत्रेति घञर्थे 'क' प्रत्यये गमहनेत्युपधालोपे, हो हन्तेरिति कुत्वम्।

"ट्वितोऽथुच्" → 'ट्वितोऽथुच् स्यात्' टुवेपृ कम्पने वेपथुः।

यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्।

यज्ञः। याच्ञा। यत्नः। विश्नः। प्रश्नः। रक्ष्णः।

यजयाच्येत्यादि → भावे कर्तरि च कारके यजादिभ्यो नङ् स्यात्। इज्यते, यजनम् इति वा यज्ञः। यज धातोः 'यजया' इति नङि ङकारलोपे श्चुत्वेन नकारस्य यत्नः। विच्छनं विश्नः। प्रच्छनं प्रश्नः। रक्षणं → रक्ष्णः।

स्वपो नन् — स्वप्नः।
"उपसर्गे घोः किः। प्रधिः। उपधिः।
"स्त्रियां क्तिन्" → स्त्रीलिङ्गे भावे क्तिन् स्यात्। घञोऽपवादः।
कृतिः। स्तुतिः।

'स्वपनं स्वप्नः'। उपसर्गे इति उपसर्गे उपपदे घुसंज्ञकाद् धातोः किप्रत्ययो भवति भावे अकर्तरि कारके च। प्रधीयते इति प्रधिः। उपधीयते इति उपधिः — अयनोः क्तिवादयोऽपि कारके कृतिः। स्तूयतेऽनया, स्तवनं वा स्तुतिः। (अन्येऽपि प्रत्ययेऽपि एवमेव विग्रहो ज्ञेयः)

"ॠल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः" → तेन नत्वम्।
कीर्णिः। गीर्णिः। जूनिः। धूनिः। पूनिः।
'ॠल्वादिभ्यः' → इति ॠकारान्तात् ल्वादिभ्यश्च परः क्तिन् प्रत्ययः निष्ठावद् भवतीति भावः। "सम्पदादिभ्यः क्विप्। सम्पत्। विपत्। आपत्। "क्तिन्नपीष्यते" → सम्पत्तिः। विपत्तिः। आपत्तिः। "ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च" एते निपात्यन्ते। "ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च" स्रिवामुपधावकारयोरूठ् स्यादनुनासिके क्वौ झलादौ ङिति। अतः क्विप्। जूः। तूः। स्रूः। ऊः। मूः। "इच्छा" → इषेर्निपातोऽयम्।
"अ प्रत्ययात्" इच्छेति → इषेर्भावे
श प्रत्ययो यगभावश्च निपात्यते। एषणम् इच्छा। कर्तुमिच्छा। चिकीर्षा। कर्तुमिच्छा इच्छा। कर्तुमिच्छा चिकीर्षति इति। विग्रहे चिकीर्ष इत्यस्मात् अ प्रत्यये इति अ प्रत्यये, अतो लोपेनाकारलोपे, कृदन्तत्वात् प्रातिपदिक अजाद्यतष्टाप् इति टाप् अनुबन्धलोपे सवर्णदीर्घे विभक्तिकार्ये च कृते इति सिद्धिः।

डॉ. दिनेश प्र० सिंह
(एसोसियेट प्रोफेसर)

Scanned with CamScanner